

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

Айталиева Т.К.

**«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ ТҮШ ЖОРУТУУ ҮЧҮН
ӨТКӨРҮЛГӨН ТОЙДУН СҮРӨТТӨЛҮШҮ**

Айталиева Т.К.

**ОПИСАНИЯ ПИРА ДЛЯ ТОЛКОВАНИЯ СНА
В ЭПОСЕ «МАНАС»**

T.K. Aytalievа

**DESCRIPTIONS OF THE FEAST FOR INTERPRETATION
OF THE DREAM IN THE EPIC «MANAS»**

УДК: 372-58/6

Кыргыз эли Борбордук Азиядагы байыркы элдердин бири экендиги бизге тарыхтан белгилүү. Эл катары өзүнө таандык тарыхы, каада-салты, үрп-адаты, дүйнө таанымы, ырым-жырым, жөрөлгөлөрү бар. Кыргыз турмушунун энциклопедиясы болуп саналган “Манас” эпосунда жогоруда саналган түшүнүктөрдүн баары кездешет деп айтсак болот. Макалада кыргыздардын той өткөрүү каада-сына токтолобуз. Эпосто өткөрүлгөн тойлор жөнүндө айта турган болсок, Манас баатыр төрөлгөндө, кан шайланганда, Каныкейге үйлөнгөндө, Алмамбеттин келгенин урматына карата өткөрүлгөн тойлор деп айтсак болот. Белгилүү манасчы С.Орозбаковдун вариантында Манас баатыр төрөлө электе ата-энесинин касиеттүү түш көрүшүп аны жорутканы тууралуу да кызыктуу маалымат бар. Кыргыз элинде негизинен бала жарык дүйнөгө келгенде, алгач кадам шилтегенде, үй-бүлө курганда дага башка мааньлуу учурларга карата той өткөрүлгөн. Касиеттүү түш көрүп, аны жорутуу үчүн той өткөрүүнүн айкын мисалын улуу эпосубуздан кездештиребиз. Бул тууралуу кеңири маалыматтар изилдөөдө берилет.

Негизги сөздөр: каада-салт, той, касиеттүү түш, түш жоруу, ырым-жырым, кырк жигит, ичик, кымкап, аллитерация, уйкаштык.

Нам известно из истории, что кыргызский народ – один из древних народов Центральной Азии. Как народ она имеет свою историю, традицию, обычай, мировоззрение, сокровенное представление и совокупность обычаев и установлений старины. В эпосе “Манас”, являющемся энциклопедией кыргызской жизни, встречаются все вышеперечисленные понятия. В статье рассматриваем традицию проведения пиришества кыргызов. Если рассказывать о пиришествах в эпосе “Манас” то эти: пиришество при рождении Манаса; пиришество при возведении ханом Манас баатыра; пиришество при женитьбе на Каныкей; пиришество в честь приезда Алмамбета и ряд других пири-

шеств. В варианте известного манасчи С.Орозбакова есть интересные сведения о том, что еще до рождения Манаса баатыра, его родители видели священный вещий сон и знающие люди толковали сон - о будущем рождении Манас баатыра. В кыргызском народе в основном при рождении ребенка, при первой ходьбе, при женитьбе и при других важных случаях проводилось пиришество. Достоверного примера о и проведении пиришества, при видении вещего сна и при его толковании встречаем в нашем великом эпосе. Об этом широкое информации передается в исследовании.

Ключевые слова: традиции, пиришество, вещий сон, толкование сна, сакральные представления, сорок сподвижников, шуба, парча, аллитерация, рифма.

The Kyrgyz people one of the most ancient in among the people of Central Asia we know on history. People have the history, tradition, custom, outlook, sacral representations and set of customs and establishments of old times. All above-stated concepts occur in the epos "Manas", which is the encyclopedia of Kyrgyz people's life. In article we consider tradition of carrying out a feast of Kyrgyz. If to tell about feasts in the epos "Manas" that it: a feast at Manas's birth; a feast at construction in the khan Manas of a baatyr; a feast at a marriage on Kanykey; a feast in honor of Almambet's arrival and some other feasts. In the known S.Orozbakov's option there are interesting data that before baatyr Manas's birth, his parents saw a sacred prophetic dream and the knowing people interpreted a dream - future birth of baatyr Manas. The feast was held In the Kyrgyz people's child's birth, at the first walking, at a marriage and at other important cases. A reliable example about and holding a feast, at vision of a prophetic dream and at its interpretation we meet in our great epos. About it wide information is told in a research.

Key words: traditions, feast, prophetic dream, interpretation of a dream, sacral representations, forty the associate, a fur coat, brocade, alliteration, rhyme.

Кыргыз элинде касиеттүү түш көрүүдөн кийин той өткөрүү каадасы да сакталган. “Той – кубанычтуу окуяларга арналып, салтанат менен өткөрүлүүчү элдик ырым-жырым. Эпосто тойлор кыргыздардын турмушундагы ар кандай окуяларына байланыштуу өткөрүлгөн: жентек той, тушоо той, сүннөт той, үйлөнүү той жана башка. Мындан сырткары коомдук мааниси бар окуяларды той өткөрүп белгилешкен (кан көтөргөндө, жортуулдан ийгиликтүү кайтып келгенде); Кээ бир убакта жакшы иштин жөрөлгөсү үчүн да той беришкен” [1] - деген изилдөөгө таяна турган болсок, Жакыптын жана анын аялдарынын көргөн түштөрүн жорутуусун, көп убакыт бою балага зар болгон ата-эненин боло турган жакшы иш үчүн өткөргөн тоюу деп айтсак болот. Жакып түш көргөндөн кийин жорутуп той өткөрүп коелу деп өзү айткан эмес. Аялдары айткандан кийин көпкө макул болбой, ары ойлонуп, бери ойлонгондон кийин гана алардын айтканына көнүп той өткөрүүгө макул болот [2].

“Сагымбайдын вариантында окуянын жалпы нугу, мазмуну негизинен салттык түрдө берилген. Кан Жакыптын көпкө чейин бала көрбөй зарлашы кемпири Чыйырдынын да тынчын кетирип кайгымунга салат.” - деп жазат манастануучу К.Б. Калчакеев [3]. Жакып бир күнү баласыздыгына арман кылып үйүнө келип, атын байлабастан, көз жашын тыйбай үйүнө кирип кетет. Мунун баарын Акынбектин уулу Меңдибай байкап турган болот. Туучунак ээси байлабай үйүнө кирип кеткенден кийин чылбырын сүйрөп бош басып, качып кыр ашып кетет. Атты кармап байлап коюун деген Меңдибай кызык окуяга туш болот. Кырдан кырк бала чыгат да атка тийип кетишет. Алар “Бай Жакып!” - деп бакырышып, “Манастап” ураан чакырышат. Туучунак качып жөнөйт, балдар аркасынан кубалашат. Мунун баарын көрүп келген Меңдибай: “Балам жок” – деп жашырып айтпай жүргөн экенсиз. Ат токойго кире турган болгондо, жолборс кол сала турган болду эле, кырк баланын бири күрсү уруп, Туучунак тепти эле кимисинен экенин билбедим, жолборс сулап жатты эле. Кырк баланын бири терисин аттын үстүнө жаап койдуп деп айтат. Бул жерде манасчынын сюжетти өнүктүрүүдө реалдуулуктан алыс, жомоктук-фантастикалык негизде сүрөттөгөнүн көрүүгө болот. Боло элек нерсе боюнча аян алуу же болбосо, боло турган нерсенин алдын ала кулакка угулуусу бул диний китептерге мүнөздүү. Сагымбайда сюжеттин өнүгүшүндөгү өзгөчөлүк анын окумуштуулар белгилеп жүрүшкөндөй диний китептер менен жакшы тааныштыгынын натыйжасы деп айтсак туура болчудай. Кырк бала менен таң атканча оюн курдук. Сиздин келгениңизди түшкө жакын көрдүм, мени чакырганы-

ңызда, балаңыз Манас:

Чакырганда “Бар” - деди,
Байкуш атам бай Жакып,
Бала үчүн болгон кар - деди.
Мен барганча бай Жакып,
Балага болор зар - деди деп айтат [4].

Жакып буга ишенбейт. Бул бир көз боочудай иш болду деп ойлонот. Кечээтен бери мага белги келе баштады. Аялдарынын эч белгилери жок туруп той бергин деп кыйнашканын ойлонот. Жогорудагы ыр саптарына көңүл бура турган болсок, Бар - деди, кар-деди, зар - деди деген сөздөр өз ара уйкаштыкты түзүп турган болсо, сөздүн башында келген туташ “б” тыбыштары да кылдат түзүлгөн. Бир нерсени белгилеп коюуга туура келет, “б” тыбышы менен “м” тыбыштарынын жасалуу ордуна карай окшоштук жактары бар.

Кытайлык кыргыз манасчы Ж.Мамайдын вариантында да Манас төрөлө электе аны жаш баланын жана карып калган Адылбектин көрүп Жакыпка айткандыгы тууралуу айтылат. Адылбектин айткандары мындайча сүрөттөлөт:

Токойдон көрдүм кырк уулду,
Жетелеп айдап келаткан,
Мүйүздөн байлап кырк бугу.
Учурап калып токойдон,
Сурадым дайнын мен муну.
Өзү бала айтпады,
Кызыл чырай жаш бала,
Ошонун мага айтканы,
Бай Жакыптын уулу бул,
Аты Манас баатыр уул.
Кырк жигити биз деди,

Ким болосуз сиз [5] - деди. Бул айткандарды угуп алып, Жакып шылдыңдап жатат окшойт деп, Адылбекти камчы менен чаап жибереин деп, өзүн токтотот. Ошол учурда Чыйырдыны Жакып ардантуу үчүн токойго алып барып таштаган эле. Көп убакытка чейин төрөбөгөн аялды ардантып, жаман үй тигип берип, жалгыз жашатып койсо, арданып төрөйт деген ырым да элде сакталган. Чыйырдыны биринчи ардантканда ал кыз төрөйт, экинчи жолу ардантып токойго таштап койгондо, анын боюнда болуп Манасты төрөйт. Жусуп Мамайдын вариантынын өзүнө таандык өзгөчөлүктөрү бар [6]. С.Орозбаковдун вариантында Манас өзү атасына белги берип, анын малга жуук адам экенин айтып Меңдибай менен өзү сүйлөшкөн болсо, Ж.Мамайдын вариантында Адылбекке Манас тууралуу маалыматты кырк жигитинин бир берет. Ар бир айтуучу өзүнүн вариантында эпосту өзүнүн чыгармачылык дараметине жараша айтат. Бирок, салттуулуктун алкагынан алыстап кете албайт. Кыргызстанда жашаган манас-

чылардын варианттарында Манастын кырк бугуну мүйүзүнөн байлап келе жатканы тууралуу сүрөттөлбөйт. Бул кытайда жашаган кыргыз манасчыларында кездешкен сүрөттөө деп айтууга болот.

Жакып малын жөндөн жөн эле чача берген эмес. Ал абдан эсепкор болгон. Бул тууралуу манасчы мындайча баяндайт:

Берчи мына той - деди.

Бээ семизин сой - деди.

Келтирилген эки саптагы башкы жана аяккы уйкаштык эң мыкты берилип, аллитерация менен рифми да көрө алабыз. Талдоо жүргүзүү үчүн кийинки мисалды карасак:

Калмактан жылкы куугандай,

Кантип соем көп малды,

Катыным эркек туугандай,

Кытайдан черүү келгендей,

Кырамын кантип көп малды,

Кыз күйөөгө бергендей,

Кызыл ала кыламы,

Кырдан кырк теке аткан мергендей [7].

Куугандай, туугандай, келгендей, бергендей, мергендей - деген сөздөр бири-бири менен уйкашып турушат. Жалаң “к”дан башталган ыр саптары аллитерациянын мыкты үлгүсү.

Жакыптын малы үчүн санаа тартканы, жөндөн жөн эле кантип малымды чачам дегени – эсепкорлугу. Эсепкорлук, сарамжалдуулук адамдагы жакшы сапаттардан. Жакып ошол учурда абдан бай адам болгон. Ага карабастан малын кызганганы Жакыптын сараңдыгы деп айтууга болот.

Жакыпка аялдары: “Түштү жорутуп той өткөр” дешет, себеби тойго келген адамдар жакшы тилектерин айтып кетишмек. Кыргыздарда: “Жамгырдан жер көгөрөт, батадан эл көгөрөт” деген макал жөн жерден чыккан эмес. Кыргыздар жакшы иш болгондон кийин сөзсүз той өткөрүшкөн. Бала төрөлгөндө, үйлөнгөндө, үйлүү болгондо жана башка маанилүү деп эсептелген күндөрдө тойлорду өткөрүшкөн да элден бата алышкан. Демек, адамдардын жакшы тилеги ишке ашуусу үчүн, алар көпчүлүктү чакырышып, урмат-сый көрсөтүшүп той өткөрүшкөн.

Жакып ушунча дүнүйө жыйдым, эми мунун баарына ким ээ болот дейт да, кайрадан жакшы жышаналуу түш үчүн той өткөрөлүү деген аялдарынын сөзүн жактырбайт. Көп ойлонгондон кийин ал макул болот. Кыргыз эли байыркы элдердин бири болуу менен өздөрүнө тиешелүү каада-салттары бар. Улуу эпосубузда той өткөрүү каадасы кандайча жүргүзүлгөндүгүнө токтоло турган болсок, той бул кубанычтуу окуя болгондон кийин өткөрүлгөн. Манас баатыр төрөлө электе ата-энесинин касиеттүү түш көрүшүп, аны жорутуу үчүн өткөргөн тою, уулдуу

болушкандан кийинки өткөргөн той, Алмамбеттин келгенинин урматына өткөрүлгөн той, Каныкейге үйлөнгөндө өткөргөн той мына ушулардын баары тууралуу изилдөө жүргүзгөндө, көптөгөн баалуу материалдарды алууга болот. “Тойду тиги же бул жамаатты, топту ошондой эле элдин же уруунун ынтымагын бекем кармоо, ырк бузууларга жол бербей, элди бириктирүү үчүн да өткөрүшкөн. Ошол коллективдин, же элдин бардык мүчөлөрү тойго сөзсүз чакырылышкан. Тойлордун кылымдардан бери калыптанып келген өз ирети, конок алуу-узатуу тартиби болгон” - деп жазган А.Көчкүнов [8]. Бул пикир кыргыздарда өткөрүлүп келген тойлор тууралуу маанилүү айтылган.

Акбалта бийди, Бердикени, Дамбылданы чакыргыла - деп, аялдарына элге бере турганыңарды даярдагыла - деп тапшырма берет. Жакып түш жорутуу үчүн той өткөргөндө, жылкычысы Ыйманды, бадачысы Байболду, койчу башы Кубатты, төө башчысы Сарбанды төрт түлүктүү малына жумшайт. Жакыптын жергесинде жетимиш үйлүү киши болот. Элүү жашка чыкканча эч мындай иш кылган эмес экен. Тойго 9 жылкы, 90 кой, 7 уй, 2 төө, 20 кара мал союлат экен. Он эки уруу кыргызды чакырышат. Казактарды, калмактарды, мангулдарды да чакырышат. Этти эки күн бышырып элдин алдын түшүрүп, табак тартышат. Кара-Шаар калмагы, кары, жашы барганы, кырда жаткан кыргыздын кыйласы барды бул тойго, Алтайдагы казактын, арбыны барган бул тойго, элге эки күнү эт тартып, атын чаап эл кайтат. Кыргыздар тойлорду өткөрүүдө ар кандай оюндарды да уюштурушуп, келгендердин көңүлдөрүн ачышкан. Жакып көпчүлүктү сыйлап тараткандан кийин туугандары кетпесин деп элге айтат. Кыргыздын байы Бактыгул, казактын Үйшүн карыя, Алчын менен Абак, кыргыздардын Байжигит, кыпчактардан Тазечен, нойгуттардан Акбалта, ногойлордон эр Эштек, түрктүн уулу Дамбылда, Түмөнбайдын Абдылда баарын жыйып бай Жакып өз үйүнө киргизет. Бул адамдарды үйүнө киргизип, бирден ичик, бирден кымкап кийгизишет. Калган адамдарга сарпайдан 300 тон кийгизет. Бечаранын балдарына белине жоолук кур берет. Бербей калдым дегендерине беш теңгеден пул берет. Бакырларды каштарына чакырып алышып, бир-бирден чапан кийгизишет. Жетимдердин башына жарым койлук эт берет да, талаптарына жеткиришип, тойдон таратышат. Манас эпосунда той берүүдө, аш өткөрүүдө, же калың берүүдө керектелген каражаттар тууралуу айтылганда да көп маалыматтарды алууга болот. Жакып, Чыйырды, Бакдөөлөтүн бей-бечараларга карамдуулугу эпосто манасчы тарабынан жогорку деңгээлде айтылган. “Беш кол тең эмес” - деп элибизде айтылып жүргөндөй, элдин арасында бар-

дык адамдар бирдей деңгээлде жашашпайт. Кыйын турмушта жашап жаткан адамдарга, колунда бар адамдар кайрымдуулуктарын көрсөтүшүп, жардам көрсөтүп турганы адамкерчилик деп эсептелет. Түш жооруучу адамдар чогулуп отурганда Жакып өзүнүн, Чыйырдынын, Бакдөөлөттүн көргөн түштөрүн шашпай баяндап айтат. Отургандар аш бышымга чейин унчукпай отурушуп, ошондон кийин гана Байжигит түштү жорууга бел байлайт. Ал жанындагы Бердике менен Дамбылдага, Тазчеченге кайрылып, мындай дейт: “Бай Жакып түштүн сонунун көрүптүр, түшүңүзгө куш кирсе балалуу болосуз, уулуңуз күн тийген жердин, ай тийген жердин баарын алып, күтөт экен - деп айтат. Андан кийин Дамбылда Бакдөөлөттүн да эки уулду болорун жоруп берет. Тою таркап кеткенден кийин бир нече убакыттан кийин Чыйырдынын боюна бүтүп төрөйт. Жакып балалуу болгонуна кубанып, той өткөрөт. Ошол учурда Жакыптын төрт түлүктүү малы эсеп жеткис көп болгон. Жылкысы 38 миң, кою 80000, 6000ден ашык төөсү, 7000 ую болот. Көп элдерди чакырып, той өткөрөт.

Кыргыздар көчмөн калк болгон. Бул алардын жашоосун өткөрүү үчүн мал чарбачылыгы менен алектенгени менен түшүндүрүлөт. Кайсы жер мал багууга жайлуу болсо, ошо жерлерге көчүп, конуп жашоо өткөрүшкөн.

Бул тууралуу кыргыздын тарыхчы-этнографы Б.Солтоноев буларды жазган: “...Жан сактоо кесибин: кой, төө, уй, эчки сырап багып, жайдын күнү – айран, сүт, кымыз, кыштын күнү – эт, азоолак дан аралаштырып, этке жетпеген кедейлери бай менен феодалдарда малайлыкта күн өткөрүшкөн” - деп жазган. [9]. Бул маалыматтан улам кыргыздардын мал чарбачылыгы тууралуу маалыматка ээ болбуз. Ал эми улуу эпосубуз “Манас” кыргыз турмушу жөнүндө толук маалымат берүүчү булак экени баарыбызга белгилүү эмеспи.

“Манас” эпосундагы түш көрүү жана аны жорутуу үчүн өткөрүлгөн той тууралуу изилдөө жүргүзүүдө манастануучу ф.и.д. Ж.К. Орозобекованын “айтуучулук өнөрдүн тарыхый өсүп-өнүгүү жолу аттуу эмгеги тууралуу айтпай коюуга болбойт. Бул эмгектин 2-главасы “Түш көрүү” деп аталат да, 4-параграфы “Эпикалык чыгармаларда түш көрүү” деп аталат [10]. Бул бөлүмдө мындай деп жазган: “Түш жөнүндө иликтөөлөрдүн дагы бир маанилүү бөлүгү эпикалык чыгармалардагы түш проблемасы. Эпикалык чыгармалардын өзгүндө ар кандай керемет түштөр жолугат. Байыркы мезгилдерде эле адамдар

алгачкы мифтик чыгармаларды өздөрүнүн сүйүктүү каармандарынын тагдырын, андагы укмуштуу окуяларды керемет түшкө байланыштырып айтып келишкени белгилүү. Көпчүлүк түштөрдүн мааниси алдын ала бир нерседен кабардар кылууну камтыйт” - деген пикирин жазган [10]. Манас эпосунда Манас баатыр төрөлө турган болгондо ата-энеси эле касиеттүү түштөрдү көргөндүгү жөнүндө айтылбастан, Алмамбет келе турган болгондо Манас баатырдын көргөн түшү, Каныкейдин боло турган иштер жөнүндө алдын ала көргөн түштөрү же эпостогу айрым каармандардын да көргөн түштөрүн айтууга болот. Түш көрүү тууралуу жөндөн жөн эле айтыла бербейт. Байыркы мезгилдерден бери эле адамдар түш көрүү жөнүндө ар кандай ойлорун айтып келишкен. Тактап айтканда, таптакыр жок нерсени бар деп айтышкан эмес. Адамдар уктоо процессинде ар түрдүү түштөрдү көрүшкөн жана аны түрдүүчө чечмелешкен – бул түш жоруу деп айтылып калган. Окумуштуу өз изилдөөсүндө эпостогу түш баянын эки бөлүктөн турат деп туура белгилеген. Алардын биринчиси - түш көрүү, экинчиси - түштүн жорулушу [11]. Түштү жорутуу учурунда түш көргөн адам көп мал союп, элди чакырып алардын батасын алган жана түш жоругандарга жана колунда жок кедей адамдарга кийим-кече беришкен. Алар түштү жорутуудагы өздөрүнүн жасаган иштерин туура дешип, жакшы нерсе боло турганына ишенишкен. Бул элдик ишеним бүгүнкү күнгө чейин сакталган деп айтууга болот.

Адабияттар:

1. Көчкүнөв А. Китепте: “Манас” энциклопедиясы. - 2-том. - 283-бет.
2. Орозбаков С. Манас. - Б., 2010. - 26-бет.
3. Калчакеев К.Б. Манастын бабалары, түш көрүү. Манастын төрөлүшү, балага ат коюу салттары. / Журнал “Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана”, №1. - Бишкек, 2016.
4. Орозбаков С. Манас. - Б., 2010. - 26-бет.
5. Мамай Ж. Манас. Шинжан эл басмасы, 2012. - 12-бет.
6. Эшиев А.М. Жусуп Мамайдын вариантынын өзгөчөлүгү. / Журнал “Известия вузов Кыргызстана”, №1. - Бишкек, 2017.
7. Орозбаков С. Манас. - Б., 2010. - 26-бет.
8. “Манас” энциклопедиясы. - 2-том. - 283-бет.
9. Солтоноев Б. Кызыл кыргыз тарыхы. Китепте: Кыргыздар. - Б., 1993. - 220-бет.
10. Орозобеков Ж. К. Айтуучулук өнөрдүн тарыхый өсүп-өнүгүү жолу. - Б., 2003. - 59-бет.
11. Орозобеков Ж.К. Айтуучулук өнөрдүн тарыхый өсүп-өнүгүү жолу. - Б., 2003. - 63-бет.